

IN MEMORIAM

Почина изкуствоведката Ана Рошковска. Българската наука загуби един голям талант и ярка, заредена с нравствена светлина личност.

През целия си професионален път Ана Рошковска работеше последователно, добросъвестно и всеотайно върху проблемите на културните влияния от Запад и Изток върху Балканите и формирането на българската художествена култура за периода XV-XIX в. Резултат на нейните творчески резултати са над 460 научни и научно-популярни публикации у нас и в чужбина, редица монографии между които с голямо научно значение са „Български възрожденски печати (1982), „Българска възрожденска глиптика (1987), „Евреите и българската градска култура” (в съавт., 1998), „Българското в мюсюлманските култови паметници по нашите земи” (1999) „Печати от епохата на българското Възраждане” (2002) и редица други.

С особен научен принос се откроява книгата ѝ “Европейски влияния в българското изкуство XVIII-XIX в.”(декоративно изкуство) (2000), за която ѝ беше присъдена научната степен “Доктор по изкуствознание”. В него тя проследява периода на промени в Европейския югоизток, в който е заложена концепцията, че основното движение на историческия процес е взаимодействието, не само между отделни общности или етноси, а взаимодействия между техните култури. След един деструктивен цикъл за българите, попаднали в рамките на една империя, настъпва цикъл на етническо възраждане, свързан не само с образуването на балканските нации и национално-освободителните движения, но един процес който поражда ускорение на интернетничния обмен, и най-важното, придава му нова форма. Националната култура е нов тип културна система, която е отворена за обмен не само на отделни факти, а за обмен на самата култура като стил, като форма на дискурс, на изображение и нови смисли. Говорим за началото на XVIII-то столетие, когато променящите се реалности в цялостното обществено-икономическо и културно развитие на Османската държава ускоряват процесите на развитие и динамизират основни и значими дялове от българската художествена култура, вследствие именно на този интернетничен европейски културен диалог.

Ана Рошковска подробно разглежда предпоставките за настъпване на периода на европеизация, който съвпада с разширени икономически и търговски контакти предимно на евреи, арменци и гърци от българските земи със западноевропейските страни. Това е времето на разцвет на българското занаятчийско производство, чиито продукти са едни от най-предпочитаните в тези страни. В нова фаза са и политическите отношения на империята със Западна Европа – загубите на войните на изток, застрашения престиж на империята и

стремеж за политическа реабилитация пред тях. Това е периодът и на френската мисионерска експанзия в османските провинции за запазване целостта на империята и за доминиращо влияние над нея. В резултат – стремеж на османския двор за реорганизация по европейски тип във всички области на държавността, включително в изкуството и то в декоративно-монументалното, което носи показност, престиж и величие, завладяли и френския двор след падане на монархията. Без съмнение, постановката за диалогизма между културите настоява за преместване вниманието към субективизиращите функции на културата и за интерес към участниците в диалога. От една страна, това са европейските представителства предимно в големите български градове с чието посредничество тук идват специалисти в областта на архитектурата, инженери, декоратори. От друга страна, независимо от примордиалната привързаност между българите в условия на чужда власт, не трябва да се подценява българското духовно присъствие в европейския свят и преди XVIII-то столетие. Само ще споменем за влиянието на богомилството във Франция (албигойци и бугри), в Италия (катари), за отзвук му през XVII-ти век в Англия (квакерите). За подобен интелектуален мост говори и уникалната фреска в манастира “Св. Николай Чудотворец” в гр. Мъглиж в България, която изобразява светците Кирил и Методи и свети Патрик, ирландски мисионер и просветител. Едва ли има друг случай в европейската иконографска традиция да бъдат събрани на едно място един католически светец и двама православни. Но известна е ролята на двамата братя като автори и разпространители на българо-славянската азбука, за което са провъзгласени от Ватикана за покровители на Европа. В по-ново време над 100 са възпитаниците на френските университети и висши училища, които заедно със завършилите българи във френско-турския лицей в Цариград са ядрото на новата българска интелигенция в центъра на империята; в Германия и новосъздадената австрийска държава също се обучават изтъкнати български възрожденци; униатското движение под влияние на католицизма е насочено към просвета и нова българска култура. Всичко това прави научно обоснован изводът на авторката, че независимо от включването на България в общите османски граници и откъсването ѝ от естествените връзки с Европа, тя и българската култура остават част от европейската духовна територия, независимо от променените възможности за контакти.

В книгата си Ана Рошковска представя и османската култура и в по-тесен план изкуството през периода нар. ”ляле деври”. Особено важно е да се подчертае потребното разграничение, което прави тя, от една страна, между културата на османските турци до началото на XVIII в., която е доминирана от исляма като върховна идеология на блискоизточните страни и обуславя еднаквостта на концепцията, трактовката и художествените средства на ориенталското мюсюлманско изкуство, и от друга страна, изкуството в империята и българските земи. Тук се акцентира върху някои важни моменти, които се отнасят до промените в изкуството по българските земи: 1) Гражданското и култовото строителство (джамииите) приемат трансформациите по европейски тертип, особено в посока на естетическото развитие с привнасяне на светски декоративни елементи; в жилищната архитектура европейският модернизъм е в пространствата и художествения стил, обслужващи богатото съсловие; 2) В декоративно-

монументалното изкуство (напр. чешмите), като нов момент в градоустройствените проекти на българските градове, характерните за източното изкуство геометрични мотиви постепенно изчистват своите форми подобно на европейските, съчетани с разстителни орнаменти; 3) При металните изделия и дърворезбата, дело изключително на българите се запазват и доразвиват местните български художествени традиции.

Така с поглед към началото на XVIII-то столетие авторката разкрива връзката между традиционното османско изкуство и европейските заемки, промените в естетическите критерии и връзката с немюсюлманските изкуства по това време. Това са естествени процеси, тъй като територията на Османската империя се очертава като специфична Евразия, като пространство на сложни взаимодействия между Европа и Азия.

Особено важен извод, който се очертава в труда е че европейските идеи като нови виждания и трактовка не се пренасят механично в българското възрожденско изкуство. То се развива самостоятелно върху основата на традициите в църковната живопис, устното народно творчество, митологемите на отделните периоди в развитието на мирогледа. В такава посока се развива декоративната живопис от църковно към светско изкуство, което е характерно за всички паметници по българските земи, като регионалната специфика е резултат от различното съчетание на художествените мотиви и търсене на различни композиционни решения, олицетворяващи прехода от митичното към земното. Тук особено трябва да се подчертае усетът на авторката към откриване принципът на взаимодействието с европейския свят. Християнството като европейска религия настоява за една аналитична мисловност в отношенията между живота на хората и живота на духа, които се откриват претворени в изкуството и художествената култура. Това е подчертаният интерес към човека като индивидуалност, отделянето на човешкото от божественото с една определена категоричност. Този анализъм в българското декоративно изкуство разчита на една дълбока историческа идентичност, на функциите на книжовния език и народните традиции.

Много проникновена научна идея, която впоследствие разкрива динамизаторите в процеса на европеизация на османското, респективно на българското изкуство са носителите и създателите на това изкуство. Докато носителите са професионални творци и с високо за времето образование, често получено в Европа, то създателите, строителите са местни майстори. И докато дворцовите комплекси и жилищни сгради следват пищността, престижността и естетическите европейски критерии, обслужващи богатата прослойка, в култовото строителство при джамиите, европейският бароков стил се възприема чрез строителните традиции на българските майстори. Оттук и изводът, че винаги могат да се открият паралели в символите на българското изкуство с изкуството на християнския свят, дори с изкуството на мюсюлманския Изток. Но заедно с това съществуват и различия, които се коренят в историческото развитие на художественото мислене, което у нашите и европейските творци е подчертано аналитично, докато мисловността на източното изкуство, вкл. и османското се подчинява на едно дълбоко навлизане на художественото, на религиозното в ежедневието и бита и осмисля синкретизма в художествените концепции и

изрязвания. Затова и изводите за степента на европейските ориентации в малките архитектурни форми, при дърворезбата, металопластиката се опират на развитието на незаглъхващите традиции на средновековните центрове по българските земи за обработка на художествени изделия, като очертават запазването на етническата идентичност на българското творчество в посока към разширяване на националния кръгзор и културна идентичност на българските творци като част от общоевропейската художествена интелигенция. Тук авторката проявява богато познание на проблема и с поглед на специалист-изкуствовед очертава спецификите в основните групи на възрожденската живопис – Пловдивска, Самоковска и Банска.

Особено важно достойнство на труда е високо издържаният етнологички прочит на българските възрожденски архитектурни паметници. Той е съпроводен с разкриване произхода на формата, съчетанието между орнаментите, тяхното оцветяване, толкова детайлизирано и всичко това свързано с епохата, с обитателите на къщите, с новите тенденции в Европа. Авторката достига до обобщаващия извод, че семантиката в изображенията-символи олицетворяват художествените виждания на творците, и в изкуството в най-висока степен се върви към значими общочовешки смислови знаци. Всъщност целият труд ни внушава тази идея, че българските земи през епохата на Възраждането се откриват за едни не само външни белези и отделни факти, а за нова осмисленост на цялата художествена култура и нейните творби.

Трудът е написан на високо научно и професионално ниво, с белег за големите научни достойнства и ерудиция на неговия автор. По безспорен начин Ана Рошковска доказва дълбоката традиционна връзка на българската художествена култура с европейските художествени достижения. Един достоен прочит и за съвременното ни културно развитие по „пътя на европеизация”. С него и цялото си научно творчество Ана Рошковска оставя широка диря в българската наука. А като човек и приятел оставя дълбока скръб в душите ни. Ощетена и недоразбрана както от предишни, така и от сегашни велможи на духа!

Почивай в мир, Ана ! Обичам те и винаги ще те помня, такава каквато винаги си била – мила, всеотдайна, справедлива, отзивчива приятелка до гроб!

Доц. д-р Надя Велчева

Институт по етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН